

154

2315-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Дмитренко Микола Андрійович

УДК 32: 316.72

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУСПІЛЬСТВА
(ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310163

Київ – 2005

1965

БІБЛІОТЕКА

НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України

Науковий керівник:

доктор філософських наук
Кушерець Василь Іванович,
Товариство «Знання» України, голова правління

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
Телешун Сергій Олександрович,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
професор кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Швець Олена Євгенівна,
Запорізька державна інженерна академія,
доцент кафедри менеджменту

Провідна установа:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра політології, м. Київ.

Захист відбудеться «7» жовтня 2005 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «6» вересня 2005 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження процесу формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства обумовлена потребами забезпечення активної та легітимної участі громадян у політичному житті країни, спрямування їх політичної енергії в конструктивне русло. Акт проголошення незалежності України стимулював політичну активність населення, покликав до життя так звану пересічну особистість, яка відразу ж відчула свою політичну значущість. На політичній арені України з'явилися десятки політичних партій і громадських об'єднань; духовний простір заповнили конкуруючі між собою політичні ідеології; масовим і звичним явищем стали вибори (а в їх межах – висування і самовисування громадян) до різних представницьких органів; утворилися опозиційні організації й рухи; перманентними стали такі форми вияву політичної активності й тиску невдоволених громадян на владні структури, як голодування, страйки, мітинги, вулична хода тощо. Сформована в колишньому СРСР політична культура до всього цього виявилась непридатною.

Отже, політичне життя диктувало нові «правила гри». Проте, інерційна політична свідомість і культура громадян виявилися до них не готовими, що часто-густо призводило до конфліктів, прямих зіткнень політично збуреного натовпу з державними силовими структурами. Потреба в новій політичній культурі, завдання її доцільного формування стали нагальними, що покликало до життя комплекс політологічних розвідок, у межах яких переосмислювався феномен політичної культури новітньої доби, шляхи і засоби її формування та реалізації в політичній практиці. Але ці розвідки проводились не досить активно. Політична наука в перше десятиріччя незалежного розвитку виявилась мало затребуваною. І як наслідок – у царині проблематики формування політичної культури особистості виявилось більше запитань ніж відповідей на них, що і спонукало до обрання означеної теми.

Політична культура сучасного українського суспільства має перехідний, фрагментарний характер. У ній співіснують орієнтації як на нові, так і на традиційні цінності, причому часто-густо переважають риси полярних ознак від підданського до авторитарного типу. За даними соціологічних опитувань, політика посідає в системі життєвих цінностей одне з останніх місць, вона сприймається не як наука про соціальне благо, а як поле боротьби, де панують брудні технології. Такі аберації у сприйнятті політики потребують

більш детального аналізу механізмів формування політичної культури особистості на тлі політологічного аналізу подій у політичному житті України.

Суспільство, що трансформується, обумовлює власні особливості політичних процесів, вимоги до їх суб'єктів, формує експектації відносно політичних і культурних якостей. Норми, які ефективно врегульовували політичні відносини у стабільному суспільстві, до нових політичних реалій виявились непридатними, їх бурхлива й повсякчасна зміна вимагає нових підходів, нових навичок і нової політичної культури особистості. Які з них мають стати провідними й опорними, на яких принципах вони вибудовуються і в якому взаємозв'язку, за якими механізмами і під впливом яких чинників вони трансформуються в духовний світ і культуру особистості? Потребою розгорнутої відповіді на ці й багато інших запитань якраз і обумовлений вибір теми й напрям нашого дисертаційного дослідження.

Дослідженню вищезазначених проблем в останні десятиліття надається дедалі більшої уваги. Зокрема вони висвітлюються у працях В. Андрущенка, В. Бега, О. Бабкіної, В. Баркова, В. Горбатенка, Л. Губерського, І. Варзара, Ф. Кирилюка, В. Кременя, І. Кураса, М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Ребкало, С. Рябова, С. Телешуна, Ю. Шемчушенка, Л. Шкляра, П. Шляхтуна та ін.

Позитивно оцінюючи результати досліджень, що викладені у вітчизняній літературі, все ж, зазначимо, що в цілому системне осмислення складної об'ємної і багатоаспектної проблеми, з'ясування своєрідності формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства перебуває на початковому етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з плановими науковими темами відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти АПН України – «Вища освіта України XXI століття: світоглядні, професійні і виховні характеристики цілісної системи» (РК 0100U000343, № 2 від 13.01.2000 р.) та «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» (РК 0103U000960, №44 від 06.03.2003 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Інституту вищої освіти АПН України (протокол № 10/8 від 27 листопада 2003 року).

Результати наукових досліджень з питань трансформацій політичних процесів в Україні, вироблення державної програми то-

лерантизації й демократизації суспільного життя використовувалися в практичній діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України. Окремі пропозиції автора покладені в основу Указу Президента України від 20.04.05 р. №701/2005 р.

Метою дослідження є політологічний аналіз та осмислення процесу формування політичної культури особистості в сучасному українському суспільстві, зокрема, засобами політичної освіти і просвітництва та механізму її реалізації у політичному бутті.

Для досягнення поставленої мети визначені такі основні *завдання*:

- уточнити висхідне, базове поняття «політична культура»;
- виявити атрибутивні характеристики політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства;
- визначити основні чинники процесу формування політичної культури на рівні особистості, зокрема місця й ролі серед них політичної освіти і просвітництва;
- проаналізувати динаміку змісту й форми організації політичної освіти та просвітництва у суспільстві, що трансформується;
- здійснити науковий прогноз основних тенденцій розвитку політичної культури особистості на різних етапах еволюції суспільства;
- розкрити механізм управління процесом формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства;
- розробити пропозиції щодо оптимізації формування політичної культури особистості в нестабільному політичному середовищі.

Об'єктом дослідження є політична культура в умовах трансформації суспільства.

Предметом дослідження є специфіка формування політичної культури особистості в українському суспільстві.

Теоретичну та методологічну основу дисертації становлять класичні філософсько-політологічні праці, основні досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів, творче переосмислення світової політологічної думки, а також роботи сучасних іноземних і вітчизняних дослідників філософсько-політологічного спрямування (Г. Алмонд, Аристотель, Г. Армант, П. Бурд'є, М. Вебер, С. Верба, Є. Вятр, Е. Гідденс, І. Гердер, Р. Дарендорф, Е. Джеме, І. Кант, Т. Парсонс, К. Попер, П. Сорокін, Е. Тофлера, С. Тулміна та ін.).

Основними методами, дослідження є: діалектичний, герменевтичний, порівняльний, структурно-функціональний та ін., які

використовувалися у взаємозв'язку і взаємодоповненні, що дало змогу виявити суперечності досліджуваних проблем, причини, які до цього спонукають, чинники й умови розв'язання суперечностей, здійснити на цій основі відповідний прогноз розвитку ситуації в майбутньому. Герменевтичний метод, зокрема, дав змогу проникнути в сутність політичної культури трансформаційного суспільства, зрозуміти її спрямованість. На основі структурно-функціонального методу автором проаналізовані основні структурні компоненти політичної культури особистості та чинники її формування; порівняльний метод дав змогу уточнити місце й роль політичної освіти та просвітництва в системі інших чинників формування політичної культури особистості; прогностичний метод був використаний з метою пошуку можливостей підвищення рівня політичної культури особистості.

Наукова новизна роботи полягає в розробці комплексу атрибутивних рис процесу формування політичної культури особистості на основі політично-комунікативного потенціалу соціуму, політичної освіти та просвітництва в умовах трансформації суспільства, що визначають якість прогнозування та управління політичним розвитком індивідів, колективних та інституціональних суб'єктів політичної діяльності.

У дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження й виносяться на захист:

– доведено, що політична культура (як органічна складова загальної культури особистості) є виявом її індивідуальної спрямованості на участь (або ігнорування) у політичному житті суспільства, яка (участь) базується на певному рівні політичної самосвідомості, духовності і цілеспрямованості;

– обґрунтовано, що в умовах трансформації суспільства політична культура має плюралістичний характер, є полісуб'єктною за формою, суперечливою за змістом та ціннісними орієнтаціями, рухливою, змінною, підпорядкованою загальним тенденціям суспільно-політичного розвитку соціуму; може мати провладний або опозиційний характер, існувати в легітимних або «тіньових» площинах, здійснювати конструктивну або руйнівну політично-регулятивну функцію;

– розкрито, що в умовах трансформації суспільства політичний процес характеризується неврівноваженістю сегментів політичного життя, ідеологічною невизначеністю політичних сил, високою мірою ентропійності, спонтанністю у формах прояву політичної волі,

зловживанням маніпулятивними технологіями, підвищеною агресивністю у боротьбі за владу, деформованістю та консервативністю політичних інститутів, браку в більшості громадян країни чітких політичних орієнтирів, зумовлених радше емоційним, а не раціональним сприйняттям політичної реальності у сукупності з осмисленими власними інтересами індивіда, поширенням корупції, політичної демагогії, претензіями тіньових сил на участь у великій політиці, що деструктивно впливають на політичний клімат і суспільну свідомість;

– визначено, що до основних чинників формування політичної культури особистості, які застосовуються в сучасній політичній практиці належать: а) соціально-політичне (макро- і мікро-) середовище, в якому реалізується її особиста політична участь; б) навчання та політико-виховна робота у закладах освіти, трудових колективах і громадських організаціях, в яких суспільно-політична комунікація та дифузія ідей формує певний рівень політичного розвитку особи (політичні знання, уміння, мотиви, переконання, мораль і духовність); в) засоби масової інформації та масова культура як потужні провідники ідеологічного впливу та смаків найбільш впливових політичних сил; г) політичне самовиховання особистості; д) досвід свідомої участі (неучасті) в політичному житті;

– висвітлена оригінальна роль і значення політичної освіти і політичного просвітництва, основні напрями та форми їх використання серед специфічних категорій громадян впродовж життя із врахуванням різних сегментів політичного поля;

– подані тенденції розвитку політичної культури особистості в умовах підвищеного політичного ризику, типові управлінські технології, за допомогою яких забезпечується гуманістична цілеспрямованість розвитку особистості у полікультурному соціумі об'єднаної Європи.

Теоретична цінність дисертаційного дослідження полягає в системному аналізі сутності та основних чинників формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства, виокремленні ролі та значення політичної освіти і політичного просвітництва в контексті демократизації суспільного життя та утвердження ринкових відносин.

Практичне значення дисертації впливає з рекомендацій, які сприяють підвищенню ефективності процесу формування політичної культури особистості в сучасному українському суспільстві, що трансформується, підвищенню ролі в цьому процесі інноваційних

інструментів політичної освіти і просвітництва. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі з суспільних наук, а також для підготовки спецкурсів студентам вищих навчальних закладів політичного та соціо-гуманітарного профілю.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідались на засіданні круглих столів в Інституті вищої освіти АПН України та Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова; на засіданні відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти в Інституті вищої освіти АПН України.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 робіт, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України. Крім того, матеріали досліджень автора окремо видані двома науковими збірками, що використовуються у практичній діяльності Служби безпеки України.

Структура і обсяг роботи. Мета і завдання дослідження та логіка реалізації пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається із вступу, чотирьох розділів, висновків і переліку використаних джерел (191 позиція). Обсяг роботи – 190 сторінок, основна частина дисертації – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У *«Вступі»* обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні засади аналізу політичної культури у світлі сучасної політичної рефлексії»* – розглядаються сутність політичної культури, фундаментальні цінності, на основі яких можлива консолідація суспільства, побудова цивілізованої демократичної держави. Наголошується, що на сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах динамічних перетворень, що відбуваються останнім часом в Україні та у світі, назріла потреба переосмислення пріоритетів державної політики у сфері формування політичної культури суспільства в цілому і особистості зокрема.

З огляду на ці сентенції актуалізується позиція Президента України В. Ющенка, який ще в лютому 2002 року наголошував на

потребі модернізації політичної системи країни, в якій «влада перестала служити народу, а громадськість не в змозі віднайти консенсус щодо вибору майбутнього країни».

У розділі порушено питання про відносини суспільства і держави, показано, як вони впливають на формування політичної культури особистості. У дослідженні наголошується, що трансформаційні процеси в Україні не мають певної спрямованості. Залишається невирішеним питання про мету й ідеал соціально-політичних змін. З огляду на це, на перший план висувається проблема саме політичної трансформації суспільства, бо в цій сфері формулюються мотиви та цілі розвитку всього українського соціуму.

Обґрунтовується думка, що політична трансформація є особливим напрямом модернізації суспільних відносин й водночас забезпеченням підвищення негентропійності владних відносин. Її сутність полягає в еволюційному запровадженні нових прогресивних форм організації політичного життя й раціоналізації влади через комплексне поєднання соціально-економічних і духовно-культурних чинників суспільної системи. Саме тому процес політичної трансформації проявляється передусім у трьох основних іпостасях – політичній системі, політичній культурі та політичній поведінці громадян. У сфері політичної культури трансформаційні процеси призводять до активізації процесу соціалізації індивіда, селекції політичних цінностей, вдосконалення політичних норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни політичної еліти. Модернізація безпосередньо політичної системи виявляється в її диференціації, умінні адекватно реагувати на виклики часу. Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян до політичного процесу.

Автор доводить, що сучасна динаміка зовнішньополітичної і внутріполітичної сфери України найперше визначається зміною складу панівної еліти й пов'язаним із цим переформатуванням пріоритетів і векторів практичної діяльності державних органів, що закономірно зумовило утвердження ознак української державності. У зв'язку з цим нова влада реалізовує певні політичні очікування населення і користується високим рівнем його довіри. Завдяки відлунню Помаранчевої революції й активності Президента та його команди Україна починає позиціонувати себе як суб'єкт міжнародних відносин, на відміну від попередніх років, коли, де-факто, вона була переважно об'єктом впливів різноманітних політичних сил та об'єднань.

Нині в Україні склалися, на думку автора, нові соціально-економічні, політичні та культурно-духовні реалії, відбулися такі глибокі зміни, що їх сукупність можна розглядати як мирну революцію, головним підсумком якої є новий, по-своєму унікальний український соціум. Однак нарівні з позитивним завжди співіснують, як стверджується автором, негативні політичні процеси, що супроводжуються антагоністичними політичними суперечностями, скандалами і конфліктами. Саме вони, на думку автора, призводять до нестабільності у суспільстві, спонукають до нарощування ентропії, викликають політичну аномію та політичну девіацію, що істотно загрожує національній безпеці країни. У дисертаційному дослідженні логічно виокремлюється засоби формування політичної культури особистості як важливі стабілізатори суспільства в цілому.

Загальний аналіз феномену політичної культури, переконує, що в період масових політичних кампаній немає перешкод для прояву маніпулювання свідомістю особистості. У дисертації проводиться думка про те, що сучасні виборчі кампанії заражені міфами чи системами міфів, що є потужним засобом впливу на свідомість електорату, залишки яких важко усунути політичним просвітництвом. Під впливом політичних міфів особистість зникає, її місце займає «людина натовпу», яка легко керована, залежить від зовнішніх сил, не несе відповідальності за власні вчинки, оскільки рішення приймаються за неї.

Автор стверджує, що політична культура суспільства має певні захисні бар'єри щодо міфологізації та маніпуляції. Але сучасному пересічному громадянину важко зорієнтуватися у величезній кількості суперечливих фактів, думок, оцінок, він перетворюється на «багатожарову людину», в якій виникає плутанина понять і немає жодного взаємозв'язку подій. Єдина система, до якої ця людина спроможна підставляти окремі факти, – це система стереотипів, що вже склалася в її свідомості, орієнтована головним чином на змагання та боротьбу, де ідеї добра і зла приймаються на віру. З метою захисту себе від маніпуляцій особистість критично сприймає політичні процеси і цим підвищує свій політичний імунітет. Отже, політична культура сучасного українського суспільства характеризується автором як феномен, що набуває часто-густо демагогічного забарвлення, надмірного критиканства та популізму.

Не менш актуальним є, на думку автора, дослідження сучасних світових трансформаційних процесів. Глобалізація, інформаційна революція, інтеграційні тенденції в Європі і в світі, боротьба з тероризмом, міграційні процеси тощо засвідчують, що практично

кожна з держав змінює параметри своєї загальної і політичної життєдіяльності. Стабільність локального соціуму стала величиною достатньо умовною. Дослідження політичної культури глобалізованого суспільства стало завданням гострим, актуальним і практично значущим. Останнє потребує нового типу політичної культури, нових норм і технологій, формування яких є однаково важливим завданням для всіх країн, які вступають у відповідні взаємовідносини.

У другому розділі – *«Основні чинники та напрями формування політичної культури особистості»* – розглядаються теоретичні та емпіричні проблеми і механізми формування політичної культури особистості, здійснена спроба аналізу культурного коду політичної системи сучасної України, оскільки політична система – це унікальна й регулююча система, що забезпечує єдність функціонування всього суспільства на основі використання державної влади.

Зміст політичної культури визначають як різні зовнішні, так і внутрішні чинники розвитку політичних процесів у країні. Серед внутрішніх чинників на особливу увагу заслуговують загальний стан соціального середовища та вплив на політичну культуру наявних політичних партій. Адже формуванню політичної культури має сприяти розвинута партійна система, у межах якої здійснюється вільна конкурентна боротьба за контроль над законодавчим органом і урядом, оскільки така система є засобом розвитку громадянського суспільства. Однак сучасні політичні партії в Україні утворилися раніше, ніж склалися соціальні групи населення, інтереси яких ці партії мають намір представляти в органах влади. Тому партії не змогли знайти чітких соціальних адрес і виконувати функції посередника у стосунках між особою і державою. Мало того, переважній більшості політичних партій бракує постійного зворотного зв'язку зі своїми виборцями, електорат цих партій не є усталеним. Не сприяє адекватному формуванню політичної культури й недостатньо розгалужена мережа партійних осередків на місцях, брак їхньої активної співпраці зі своїми нинішніми прихильниками та потенційними симпатиками.

На думку автора, для сучасного українського суспільства вкрай важливо забезпечити превалювання загальнолюдських цінностей над класовими, запобігаючи, таким чином, формуванню в населення конфронтаційно-опозиційного мислення на рівні «свій – чужий». Нині, коли досить активно відбуваються процеси глобалізації та інтерна-

ціоналізації, дедалі більшого значення набуває формування політичної культури суспільства, наповнення її загальнокультурними універсальними. У демократичних суспільствах формується громадянська політична культура з домінуванням загальних пріоритетів над груповими.

Розбудова політичних, економічних і соціальних структур демократичної держави можлива, стверджується в дисертації, лише за умови, якщо молода людина не лише буде мати знання, які розкривають економічні, правові та інші сторони сучасного суспільства, а й перетвориться з об'єкта в активний суб'єкт політичних відносин. Того більше сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та відповідальних дій згідно з власними переконаннями і цінностями. Намагання звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості поки що не мають в Україні бажаного успіху, зокрема через неформованість у суспільстві системи цінностей, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури.

За цих умов Україна вкрай потребує досконалої політичної освіти як потужного знаряддя політичної соціалізації, інтегрування особистості у політичну систему, зміцнення громадянського суспільства на фундаментальних засадах рівності, взаємної відповідальності й почуття власної гідності. Будучи однією з основ розвитку громадянського суспільства, вона здатна забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації, конфронтації та загрозам національній безпеці. Політична освіта виступає джерелом формування політичної свідомості особистості – політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, установок та ідеалів. Нинішній стан українського суспільства вимагає від кожної людини усвідомленого ставлення до політичних подій, що відбуваються в країні та світі, вміння дати правильну світоглядну оцінку, оволодіння практичними навичками участі в громадянському житті.

Політична освіта, як фактор формування політичної культури особистості, має не лише надавати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави, але й формувати певні політичні вміння, якості та чесноти. Мова йде про громадянські вміння, досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань і громадянських чеснот – норм,

установок, цінностей, притаманних громадянину демократичного суспільства.

Сенс громадянської освіти, як чинника формування політичної культури індивіда, полягає, насамперед, у тому, що вона покликана не лише формувати знання людини про світ, але й утверджувати її свідому громадянську позицію, забезпечувати потребу індивіда бути почутим і потрібним суспільству. Розглянута крізь призму політичної культури, особистість виявляється суб'єктом не лише політичного, але й загалом культурно-історичного процесу, розвиток якого визначається активною участю індивідів у реалізації цілей та ідеалів. У цьому аспекті сутність політичної культури полягає в забезпеченні таких умов розгортання діяльності людини, які допомагають розкритися її творчому потенціалу, інтелектуальним і моральним можливостям.

Політична культура, культура громадянськості формується, виховується та має бути предметом цілеспрямованого, виваженого державного впливу, стверджує автор. У демократичному суспільстві вона є необхідним наслідком державницького, систематичного, методично й концептуально обґрунтованого, позаідеологічного освітнього впливу на всі верстви населення. Практика такого впливу є поширеною в багатьох західних країнах, що значною мірою сприяє збереженню демократизму, толерантності й стабільності.

У третьому розділі – *«Політична освіта і політичне просвітництво в системі чинників формування політичної культури особистості»* – розглядається роль суспільно-політичних наук як у школі, так й у вищому навчальному закладі, основні цілі політичної освіти та методи навчання та виховання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення учнів та студентів. Політична освіта подається як галузь навчання, що має вплив і затребувана протягом всього життя, її цілі не обмежуються лише пізнанням, а стосуються цінностей і поведінки. У роботі автор посилається на фахівців, які стверджують, що в Україні система освіти слабо зорієнтована на формування в молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави, а навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду. Неабиякою перешкодою на шляху модернізації громадянської освіти та виховання є розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою. Очевидним фактом є наявність прогалини між тим, що викладається про демократію та демократичними правами, і фактичною можли-

вістю скористатися ними в навчальному закладі. Сучасна школа ще не звільнилася від авторитарних методів навчання та виховання, а демократії не можна навчити недемократичними методами. Тому дуже важливою виявляється реальна демократизація навчального процесу, створення демократичного клімату в класі та школі, навчальній групі та вищій школі. Мається на увазі створення необхідної політичної комунікації і широкого дискурсу, можливість висловлювати й обговорювати власні думки, брати участь у житті школи або вузу та впливати на процес прийняття рішень стосовно організації процесу навчання. Істотною проблемою є різна, часто недостатня академічна підготовка вчителів. Причому це проблема не лише національних шкіл.

У дисертації зазначено, що вища школа має широке поле діяльності для політичної освіти і просвітництва. Її основним завданням є посилення інтересу до вивчення курсу політології, який повинен дати змогу студентам самовизначитись у політичних позиціях і духовних процесах, пов'язати набуті політологічні знання із системою знань інших суспільно-політичних дисциплін, застосовувати набуті знання при аналізі актуальних проблем сучасності. Перед курсом політології для студентів педагогічних вузів та університетів, що дають випускникам право викладання, ставиться ще одне важливе завдання. Випускник повинен сформувати вміння донести до учнів набуті знання та сприяти формуванню політичної свідомості і культури, жити за умов ідеологічного плюралізму, виробити власну громадянську позицію, поважати культури інших народів, жити безконфліктно, усвідомлюючи той факт, що ніхто не має права на істину в останній інстанції. Проте це не суперечить державницькій орієнтованості системи освіти. Будь-яка найдемократичніша держава не може допустити антидержавного, антиконституційного спрямування політичної освіти, яка може стати руйнівною політичною і духовною силою щодо держави і громадянина. Інша справа – партійні ідеології. Вони мають залишатись «зовнішнім фактором» для системи освіти і бути приватною справою учнів, викладачів вищих навчальних закладів. Ні середня, ні вища школа не повинні стати ареною боротьби ідеологій.

У четвертому розділі – *«Проблема прогнозування та управління процесом формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства»* – розглядається методологія прогнозування, принципи, методи та технології соціального управління політичними процесами та формуванням політичної культури особистості.

Наголошується, що в умовах трансформації актуалізується проблема прогнозування, формування та розвитку політичної культури особистості. Основа такого прогнозування розвитку будується на певних методологічних засадах. В основу таких засад покладені різноманітні футурологічні підходи до пізнання майбутнього; закони політико-прогностичної діяльності; базові принципи політичного прогнозування політичної культури – альтернативність і ймовірність; типологія прогнозів.

Обґрунтовується, що прогнозування соціально-політичних процесів, особливо в суспільствах трансформаційного типу, потребує, з одного боку, врахування історичного досвіду і традицій певного суспільства, з іншого боку, логіка застосування системного методу пов'язана із врахуванням цивілізаційного досвіду, який свідчить, що модернізація охоплює всі сфери суспільства. Політична модернізація, нарівні з притаманною їй власною специфікою, виступає синтезуючою, оскільки однією з основних її характеристик є забезпечення структурних і якісних змін не лише в політиці, а й у економічній, соціальній, культурно-духовній та інших сферах, створюючи цим самим умови для збереження стабільності внутрішньої консолідації суспільства. Таким чином, щоб передбачити пріоритети й основні параметри розвитку політичної культури особистості, слід неодмінно вийти за рамки політичної сфери й спробувати розглянути цей процес у більш широкій та універсальній перспективі.

Прогнозування розвитку політичної культури особистості в трансформаційному суспільстві має виходити з аналізу тенденцій суспільно-політичного розвитку. Майбутнє України тісно пов'язане з дальшим поглибленням внутрішньополітичних стабілізаційних процесів, забезпеченням сталої позитивної динаміки основних економічних показників, прискореного розв'язання соціальних і духовних проблем і поступового зниження рівня конфліктного потенціалу в суспільстві. Водночас саме внутрішня соціально-економічна ситуація і далі залишається найбільш вразливою в контексті сучасного державотворення, гостро відчувається потреба в широких соціальних теоретичних розробках і узагальненнях, які були б адекватними реальному стану сучасного етапу суспільних відносин.

Подальше становлення демократичних орієнтацій у політичній культурі особистості залежатимуть від багатьох факторів, таких як: результативність функціонування політичного режиму, впливовість політичних партій, формування консолідуючої основи українського соціуму та забезпечення достатнього рівня інформованості його членів для відповідальної і раціональної участі у політиці.

Логічним продовженням процесу прогнозування є процес управління формуванням політичної культури особистості, яка має спиратися на методологію соціального управління. Виходячи з того, що соціальне управління є діяльністю, що охоплює увесь процес суспільного життя (економічну, політичну, духовну сфери), можна стверджувати, що управління формуванням політичної культури є об'єктивно необхідним. Саме таке управління забезпечує організаційний простір для прояву певних творчих тенденцій у політичній культурі особистості.

У дисертації детально аналізуються методологічні основи управління розвитком, формуванням політичної культури особистості, які ґрунтуються на теоретичних підвалинах процесу управління духовним виробництвом. Останнє базується на загальнолюдському характері самої культури, є відображенням інтернаціоналізації суспільного життя, яка проявляється в умовах процесу матеріального єднання людства, що повсякчас розвивається. Саме ця обставина і є головною в підході до управління процесом формування політичної культури особистості. До її властивостей, як об'єкта управління, особливості, яка повинна враховуватися саме в управлінні, слід віднести насамперед специфіку методів управління процесом формування політичної культури особистості, наявні організаційні форми системи управління процесом формування політичної культури, темпи розвитку процесу і, зрештою, рівень стану політичної культури особистості.

Автор звертає увагу, що в основі управління процесом формування політичної культури особистості лежать наукові підвалини процесу управління, до яких належать закони, принципи, методи та технології управління, а також мистецтво управління, яке полягає в умілому поєднанні різноманітних стилів управління з урахування особливостей політичного, економічного та соціального розвитку суспільства, особливо суспільства, що трансформується.

У *«Висновках»* подано основні теоретичні підсумки роботи, що відображають сутнісний зміст концепції, представленої на захист.

1. Політична культура особистості є складним динамічним багаторівневим феноменом, який формується під впливом економічних, суспільно-політичних, духовних процесів у суспільстві та участі особи в політико-комунікативних процесах. Саме включеність у політико-інформаційне поле особистості наповнює її осмисленим політичним знанням, мотивує до політичної дії. У сучасних умо-

вах, коли досить активно відбуваються процеси глобалізації та інтернаціоналізації, політична культура особи все більше насичується загальнолюдськими цінностями: принципами демократії з домінуванням загальних пріоритетів над груповими, гуманізмом, толерантністю, терпимістю, усвідомленням поваги до прав, поглядів, свобод громадян, законслухняності тощо.

2. В умовах трансформації суспільства, політична культура має плюралістичний характер, є полісуб'єктивною за формою, суперечливою за змістом та ціннісними орієнтаціями, рухливою, змінною, підпорядкованою загальним тенденціям суспільно-політичного розвитку соціуму, може мати провладний або опозиційний характер, існувати в легітимних або «тіньових» площинах, здійснювати конструктивну або руйнівну політико-регулятивну функцію. Плюралізм виявляє себе в кількох вимірах: політичної ідеології, політичної свідомості й політичної поведінки. Відбувся перехід від моноціннісного сприйняття політичного життя до плюралістичної картини владно-політичних відносин. Але виникає потреба у формуванні загальнонаціональної ідеології не на класовому, а на культурно-історичному ґрунті.

3. Політична культура особистості як органічна складова її загальної культури є виявом її індивідуальної спрямованості на участь (або ігнорування) у політичному житті суспільства, яка базується на певному рівні політичної самосвідомості, духовності й цілеспрямованості. Набуття особистістю політичної культури – двоєдиний процес, оскільки пов'язаний, з одного боку, з усвідомленням себе суб'єктом саморозвитку, вірою у власні сили і можливості, адекватною оцінкою власних потенцій, з іншого – з формуванням особистості як суб'єкта не лише власного, а й суспільного поступу.

У цьому контексті завдання демократичної переорієнтації політичної культури передбачає низку першочергових змін у будові й функціонуванні політичних і перш за все державних інститутів. Вони повинні бути спрямовані на підвищення ролі особистості, її інтересів та на організацію політичного співіснування ідейно різноманітних сил.

4. Серед основних напрямів формування політичної культури особистості в Україні є національні цінності та пов'язані з політичною сферою етнічні компоненти культури, що передбачають як українську етнізацію (оволодіння українською мовою, культурою, звичаями тощо), так і націоналізацією – сприйняття ідеї української національної держави, національних символів, що стали державними,

інших загальнодержавних цінностей. З українізацією політичної культури тісно пов'язана суверенізація її змісту, що означає її деколонізацію (український народ, який століттями перебував під зверхністю чужих держав не міг розвинути достатньою мірою ті якості, які притаманні суверенним суб'єктам політичного життя, набув рис, властивих підневільному, колоніальному народові), набуття необхідних якостей повноцінного суб'єкта внутрішньополітичного та міжнародного життя. Формування політичної культури особистості спрямовується також і тенденціями та викликами майбутнього розвитку суспільства. Серед них необхідно враховувати остаточний і концептуальний вибір українського вектора євроінтеграції та прийняття інноваційної моделі розвитку, поступову соціалізацію Україною нової світової парадигми сталого розвитку, посиленням і поширенням впливу загальноцивілізаційних процесів – глобалізації економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури, які дедалі сильніше позначаються на всіх сегментах суспільного життя. Одночасно посилюються певні види національної безпеки держави, захист інтелектуальної власності та суверенітету, контроль за перетоком творчих умів, а відтак забезпечення існування України як конкурентоспроможного (водночас рівнопартнерського) суб'єкта міжнародних взаємин.

5. Важливу роль у розвитку політичної культури особистості відіграють політична освіта (система знань і навчально-виховних заходів) та політична просвіта (вплив на логосферу – соціально-політичний розум). Вони є істотним елементом громадянського суспільства, відіграють роль стабілізатора політичних процесів, трансформатора певних політичних знань, переконань і дій, які безпосередньо чи опосередкованим чином (через політичну атмосферу, клімат, громадську думку тощо) впливають на політичну модернізацію, як інтегративного чинника модернізації всього суспільства. Реформування політичної освіти і просвітництва, пов'язане з формуванням політичних умінь, властивостей і чеснот, які необхідні для відтворення і розвитку демократії, посиленням просвітницької і виховної ролі держави, впливу державницької ідеології на змістовну складову політичної освіти та на політико-інформаційне поле за умов ідеологічного плюралізму, надання державної підтримки неполітичним інституціям, які причетні до науково-просвітницької та інформаційно-освітньої діяльності серед дорослого населення (Товариство «Знання», «Просвіта», різноманітні фонди тощо).

6. Тенденції політичного розвитку суспільства є основою прогнозу розвитку політичної культури особистості. Подальше станов-

лення демократичних орієнтацій у неї залежатимуть від багатьох факторів, таких як: результативність функціонування політичного режиму, впливовість політичних партій, формування консолідуючої основи українського соціуму та забезпечення достатнього рівня інформованості його членів для відповідальної і раціональної участі у політиці.

Щоб передбачити пріоритети й основні параметри розвитку політичної культури особистості, слід неодмінно вийти за рамки політичної сфери й спробувати розглянути цей процес у більш широкій та універсальній перспективі, що включає політичний, економічний, культурно-духовний та інші різновиди модернізації.

В основі управління процесом формування політичної культури особистості лежать закони, принципи, методи та технології управління, а також мистецтво управління, яке полягає в умілому поєднанні різноманітних стилів управління з урахуванням особливостей політичного, економічного та соціального розвитку суспільства.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях автора:

Дмитренко М. Політична культура особистості трансформаційного суспільства: проблеми визначення та формування // Нова парадигма. – 2004. – № 40. – С.179–183.

Дмитренко М. Політична освіта та просвітництво у формуванні політичної культури особистості // Нова парадигма. – 2005. – № 42. – С. 91–98.

Дмитренко М. Наздоганяюча модернізація та стратегічні пріоритети України // Трибуна. – 2005. – № 5–6. – С. 32–33.

Дмитренко М. Роль держави у підтримці та стимулюванні інноваційної діяльності // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 14. – С.77–81.

Дмитренко М. Сприйняття особистістю суспільних трансформацій: проблеми її правової та соціальної захищеності // Державна безпека України. – 2005. – № 3. – С. 30–33.

Дмитренко М. Трансформаційні процеси та проблеми міжконфесійних відносин в Україні // Науково-аналітичний огляд. НКЦ СБ України. – 2005. – 55 с.

Дмитренко М. Проблеми структурування українського суспільства: Науковий посібник. – НКЦ СБ України. – 2005. – 71 с.

АНОТАЦІЯ

Дмитренко Микола Андрійович. Формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю — 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації досліджується комплекс проблем теоретичного і практичного характеру пов'язаних із формуванням політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства, яке залежить не лише від уже наявних світових тенденцій і сучасних викликів, але і значною мірою від тих, які будуть даватися взнаки в майбутньому. Воно передбачає обов'язкове врахування «наскрізних», перевірених віковим досвідом ідей та цінностей народу, зокрема його менталітету як особливого заряду духовного досвіду й традицій, як способу мислення, що збігається зі способом життя.

У роботі визначено основні напрями формування політичної культури особистості в Україні, серед яких головними є національні цінності та пов'язані з політичною сферою етнічні компоненти культури.

Ключові слова: трансформація суспільства, політична культура особистості, громадянське суспільство, модернізація, політична освіта, політичне просвітництво.

АННОТАЦИЯ

Дмитренко Николай Андреевич. Формирование политической культуры личности в условиях трансформации общества. – Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата политических наук по специальности – 23.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2005.

В диссертации исследуется комплекс проблем теоретического и практического характера, связанных с формированием политической культуры личности в условиях трансформации общества, которые зависят не только от уже имеющихся мировых тенденций и современных вызовов, но и в значительной мере от тех, которые будут давать о себе знать в будущем. Среди них, прежде всего, необходимо учитывать: окончательный и концептуальный выбор Ук-

раиной вектора евроинтеграции и принятия инновационной модели развития; постепенную социализацию Украиной новой мировой парадигмы постоянного развития; усиления и распространения влияния такого мощного общецивилизационного процесса, как глобализация экономики, торговли, информационного пространства, образования, культуры и т. п., что все сильнее сказывается на всех сегментах общественной жизни Украины.

Вместе с тем, автор подчеркивает, что формирование политической культуры личности предусматривает обязательный учет проверенных вековым опытом идей и ценностей народа, в частности его менталитета как особого заряда духовного опыта и традиций, как способа мышления, которое совпадает с образом жизни.

В работе также выделены основные направления формирования политической культуры личности в Украине, среди которых названы национальные ценности и связанные с политической сферой этнические компоненты культуры, предусматривающие как украинскую этнизацию (овладение украинским языком, культурой, обычаями и т. п.), так и национализацию – восприятие идеи украинского национального государства, национальной символики, ставшей государственной, других общегосударственных ценностей.

Автор подчеркивает, что среди внутренних факторов формирования политической культуры особого внимания заслуживают общее состояние социальной среды и влияние на политическую культуру имеющихся политических партий. Ведь формированию политической культуры может оказывать содействие развитая партийная система, в границах которой осуществляется свободная конкурентная борьба за контроль над законодательным органом и правительством, поскольку такая система есть средством развития гражданского общества.

Наряду с внутренними, формирование политической культуры предопределяют и внешние факторы. Среди них, прежде всего, необходимо указать не столько влияние на политику Украинского государства тех или иных стран или их блоков, сколько внешнюю ориентацию и направленность его политики, например, превалирование восточного или западного интеграционного вектора.

Вместе с тем, в работе подчеркивается, что в развитии политической культуры личности важную роль играют политическое образование (система знаний и учебно-воспитательных мероприятий) и политическое просвещение (влияние на логосферу – социально-политический разум). Они являются существенными элемен-

тами гражданского общества, играют роль стабилизатора политических процессов, трансформатора определенных политических знаний, убеждений и действий, которые непосредственно или косвенным образом (через политическую атмосферу, климат, общественное мнение и т. п.) влияют на политическую модернизацию, как интегрированного фактора модернизации всего общества.

В работе также рассматривается методология прогнозирования, принципы, методы и технологии социального управления политическими процессами и формирование политической культуры личности.

Ключевые слова: трансформация общества, политическая культура личности, гражданское общество, модернизация, политическое образование, политическое просвещение.

ANNOTATION

Dmitrenko N.A. Formation of political culture of the person in conditions of transformation of a community. – Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of political sciences on a speciality – 23.00.03 – political culture and ideology. National Pedagogical M.Dragomanov University, Kiev, 2005.

In dissertation is investigated complex of problems of theoretical and practical character of communication with formation of political culture of the person in conditions of transformation of a community depends not only on the already available global tendencies and modern challenges, but also appreciably from what will give themselves to know in the future. It provides the obligatory account of the ideas, checked up by century experience, and values of the people, in particular of its mentality as special charge of spiritual experience and traditions.

It foresees obligatory consideration «through, tested by age-old experience ideas» and values of peoples, in particular his mentality as the special charge of spiritual experience and traditions, as a way of thinking, that coincides with the way of life. In work basic directions of forming of political culture of personality are definite in Ukraine, among which main there are national values and are bound from political by a sphere ethnic components of culture.

Keywords: transformation of society, political culture of personality, civil society, modernization, political education, political elucidative.

Підписано до друку 02.09.2005 р. Формат 60x90¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк офсетний. Автор. Арк. 0.9. Тираж 100 екз.

НКЦ СБ України
Тел.: (044) 484-70-10
E-mail: nkc@ssu.gov.ua

Віддруковано в друкарні СБ України